

LOGICKÁ STRÁNKA MATERIALISTICKEJ DIALEKTIKY

JÁN ŠULAVÍK, Katedra marxizmu-leninizmu, IĐV SZP, Bratislava

Základom určitej operácie s danými termínmi v rámci systému ostatných pojmov je prvotné abstraktné vymedzenie významu používaných termínov, ktoré sa v ďalšej etape spresňuje a konkretizuje. Toto prvotné určenie sa vo vedách realizujú rôzne — klasickou popisným vymedzením alebo zavedením primitívnych termínov, ktoré sa uvádzajú do vzájomných vzťahov prostredníctvom základných viet a podobne.

Niektorí autori sa domnievajú, že tieto formy definovania pojmov možno použiť i na vymedzenie filozofických kategórií. Napr. J. A. Petrov píše „... všetky termíny teórie sa rozdeľujú na dve triedy: triedu východiskových a triedu odvodených termínov danej teórie. Východiskový termín (danej teórie) sa vymedzuje prostredníctvom termínov iných teórií alebo termínov bežného jazyka. Odvodené termíny (danej teórie) sa logicky definujú prostredníctvom východiskových termínov tejto teórie...“ (12, s. 36). Poukazuje na matematiku, kde sa napr. základné pojmy teórie čísel definujú prostredníctvom teórie množín. Podľa neho to rovnako platí aj na filozofické systémy: „... logická systematizácia filozofických kategórií bude nasledovaná: po prvé výber východiskových termínov, definovaných ostenzívne alebo logicky (pomocou nefilozofických pojmov), po druhé formulovanie logických definícií ľubovoľných kategórií prostredníctvom východiskových“ (12, s. 36).

Nazdávame sa, že ak uznávame vzájomnú rovnocennosť filozofických kategórií z hľadiska stupňa všeobecnosti, musíme odmietnuť ich vymedzenie prostredníctvom logickej definície (rod — druh). Pretože termíny prevzaté z bežného jazyka alebo inej oblasti vedeckého poznania sa prostredníctvom tejto definície posúvajú do filozofickej roviny a ich významový obsah sa priamo podieľa na konštituovaní obsahu východiskových kategórií, čím sa univerzalizuje (absolutizuje) ich špeciálnovedná alebo každodenná poznatková báza. Podobne definovanie odvodených kategórií prostredníctvom východiskových stavia kategórie do vzťahu nerovnocennosti — nižšej a vyššej všeobecnosti, čím sa deformuje ich vnútorný obsah. Na tento aspekt poukazuje aj V. I. Lenin, keď v tejto súvislosti hovorí „Naskytuje sa teraz otázka, či sú širšie pojmy s ktorými by mohla operovať teória poznania, ako pojmy: bytie a myslenie, hmota a pocit, fyzické a psychické? Nie. Sú to najrozsiahlšie a najširšie pojmy, od ktorých sa v podstate (ak nemáme na zreteli vždy možné zmeny nomenklatúry) gnozeológia doteraz nedostala“ (1, s. 125).

Kategórie ako najvšeobecnejšie pojmy sa vymedzujú formou kladenia do vzájomných vzťahov. V ďalšej časti sa pozrieme na tieto vzťahy z aspektu elementárnej relácie „logický subjekt — logický predikát“, ktorý z obsahovej (kategoriálnej) stránky predstavuje vzťah „predmet — vlastnosť“.

Filozofické kategórie odrážajú vzájomne späté rôzne stránky skutočnosti, preto možno povedať, že „to“, čo má kvalitu, má i javovú stránku, podstatu,

príčinu atď. Z tohto aspektu sú „obrátené“ smerom k skutočnosti, k jednotlivým veciam, javom a procesom. V rámci tohto pohľadu je ich jednota iba vonkajšou jednotou, danou prostredníctvom uceleného a jednotného objektu, v ktorom sú rozmanité stránky skutočnosti neoddeliteľne späté. Kategórie však vyjadrujú nielen rôzne stránky skutočnosti, ale aj rôzne stránky jednej vyčlenenej stránky Teda nielen „to“, čo má kvalitu, má aj podstatu, javovú stránku, príčinu atď., ale aj samotná kvalita má podstatu (podstata kvality), príčinu (príčina kvality) a pod. Z tohto hľadiska môžeme rôzne kategórie použiť na vyjadrenie rôznych stránok iných kategórií. Jednota kategórií je tak zabezpečovaná znútra — prostredníctvom samotných kategórií. Spôsob vymedzenia kategórií v materialistickej dialektike prebieha najmä v tejto rovine.

Vezmime si ako príklad kategórie podstaty a javu, ktoré sa väčšinou charakterizujú nasledovne: podstata je vnútorný základ predmetu a jav je jeho vonkajšou, povrchovou stránkou. Napr. N. K. Vachtomin hovorí „... každá vec má dve stránky: po prvé podstatu, vnútorný základ predmetu, a po druhé jav — prejav podstaty, vonkajšiu stránku predmetu“ (16, s. 23—24). Ako zdôrazňuje i V. N. Nikitčenko, termíny „vnútorný“ a „vonkajší“ nemožno chápať v geometrickom, ale vo filozofickom význame (10, s. 76).

Okrem takéhoto vymedzenia môžeme nájsť vo filozofickej literatúre aj iný typ definície ako napr. u J. A. Petrova, ktorý určuje podstatu a jav v súvislosti s pojmom systém. Podstatu podľa neho tvoria tie objekty systémy, ktoré podmieňujú ostatné jeho objekty. Autor pritom rozumie pod objektom prvky a vzťahy medzi nimi. Javovú stránku tvoria zasa objekty, ktoré sú podmienené podstatou [základnými objektmi] (11, s. 43).

U N. K. Vachtomina sa takým spôsobom vymedzujú kategórie podstaty a javu na významovom pozadí pojmov „vec“, „predmet“ a u J. A. Petrova je to pojem „systém“. Táto prvotná charakteristika sa u oboch uvedených autorov ďalej konkretizuje za pomoci iných kategórií, s ktorými sa podstata a jav uvádzajú do vzájomných vzťahov.

Keď si všimneme subjekt-predikátovú stránku tejto charakteristiky, zistíme, že kategórie podstaty a javu sú postavené do role logického predikátu a kategória „vec“, „predmet“, „systém“ do role logického subjektu. V ďalšej etape autori zasa stavajú podstatu a jav do role subjektu a za pomoci iných kategórií ako logických predikátov vymedzujú ich rôzne stránky.

Napr. V. N. Nikitčenko hovorí, že jav je jednotlivý a podstata všeobecná „...jav nie je len vonkajšie, ale aj jednotlivé. Preto sa jedna a tá istá podstata môže prejavovať v rozličných javoch“ (10, s. 77). Na inom mieste v súvislosti s odrazom podstaty a javu hovorí „Na rozdiel od zmyslového poznania, ktoré odráža javy, vonkajšie väzby a vzťahy vecí, abstraktné myslenie môže a musí odrážať podstatu predmetov a procesov, ich vnútorné väzby“ (10, s. 131).

Naproti tomu V. I. Branskij a N. K. Vachtin, ktorého budeme citovať, spájajú jav priamo nielen s jednotlivým, ale aj so všeobecným „Jestvuje všeobecné, ktoré je na povrchu predmetov a jestvuje všeobecné, ktoré tvorí vnútorný základ predmetov a je ich podstatou“ (16, s. 78).

V druhom prípade je určenie javu bohatšie, lebo v jave je vymedzená nielen jednotlivá, ale aj všeobecná stránka, ktorá sa odlišuje od všeobecnej stránky podstaty.

Teoreticky možné sú aj iné prístupy, napr. priame spojenie všeobecného

a jednotlivého nielen s javom, ale aj s podstatou. Spomínaní autori neanalyzujú tieto možné väzby a neukazujú, či tieto vzťahy treba odmietnuť v rámci kategóriálneho systému materialistickej dialektiky. Zásadným dôvodom pre ich odmietnutie by mala byť skutočnosť, že tým by sa do systému kategórií zavádzal idealizmus alebo metafyzika.

Podobná situácia vzniká aj vo vzťahu ku kategóriám kvality a kvantity. N. V. Vachtomin spája priamo obidve kategórie aj s javom aj s podstatou. „Jav i podstata má kvalitu i kvantitu“ [16, s. 45—46]. Naproti tomu V. I. Branskij a V. S. Nikitčenko priamo spájajú kvalitu a kvantitu iba s javom. V. I. Branskij o tom hovorí „Na prvý pohľad sa môže zdať, že všetky ontologické kategórie v rovnakej miere charakterizujú jav i podstatu. Napr. ak by sme mali kvalitatívnu i kvantitatívnu určenosť javu i podstaty, mali by sme ťažkosti. Ak sa kvalita a kvantita chápe ako určitá kvalita a určitá kvantita, potom sa nemôže vzťahovať na podstatu. Ak sa hovorí o kvalite všeobecne a o kvantite všeobecne, potom to má dvojaký význam; alebo sa hovorí o všeobecnom (spoločnom), vtedy sa zaoberáme určitým typom fenomenologického zákona (ktorý sa vzťahuje na jav), alebo máme na mysli základ kvality a základ kvantity. Je zrejmé, že nemožno zamieňať kvalitu so základom kvality a kvantitu so základom kvantity... Toto sa vzťahuje i na ostatné kategórie“ [3, s. 134].

Spomenuli sme už, že takýto názor zastáva aj V. S. Nikitčenko, ktorý ho spresňuje aj nasledujúcim príkladom „Podstata je základom kvalitatívnej odlišnosti javov... Podstata je spoločná množstvu javov, ale kvalita je to špecifické, osobité, čo odlišuje javy pri ich spoločnej podstate. Uhlík je svojou podstatou jedným a tým istým chemickým prvkom; v uhlí, v tuhe, v diamante sa tvoria kvalitatívne rozmanité látky prostredníctvom rôznej štruktúry atómov... Znamená to, že kvalita veci, jej špecifické príznaky i vlastnosti, sú niečím vonkajším vo vzťahu k podstate“ [10, s. 81—82].

Rovnako v tomto prípade možno vyčleniť i ďalšie varianty možného chápania väzieb medzi podstatou, javom a kvalitou, kvantitou a skúmať podmienky ich adekvátnosti v rámci materialistickej dialektiky. Podobne je to aj vo vzťahu k ostatným kategóriám; napr., či protirečenie je len v podstate, alebo aj v jave, prípadne či je protirečivá aj podstata i jav. atď.

Z hľadiska tejto elementárnej subjekt-predikátovej štruktúry jednoduchého výroku (x je (má) K), môže každá kategória vystupovať iba v roli predikátu „ K “ alebo v roli predikátu „ K “ a zároveň i v roli subjektu „ x “. Napr. vo výroku: „človek sa vyvíja“ je prítomná kategória vo funkcii predikátu a vo výroku „hmota sa vyvíja“ je kategória zastúpená i na mieste subjektu.

Kategóriami vyjadrujeme aj vzťahy existujúce v skutočnosti. Ak chceme povedať, že „ x a y sú vo vzájomnom pôsobení“, použijeme kategóriu vo funkcii viacčlenného predikátu, ktorý vyjadruje určitý vzťah medzi zložkami viacčlenného subjektu.

Použitie kategórie vo funkcii predikátu alebo subjektu má rozdielny význam. Kategórie vo funkcii predikátu odrážajú najvšeobecnejšie vlastnosti a vzťahy skúmaných objektov. Keď uvedieme kategóriu ako subjekt, vyabstrahujeme danú vlastnosť alebo vzťah a vyčleníme ju ako relatívne samostatný abstraktný predmet, ktorý sa stáva relatívne izolovaným objektom ďalšieho skúmania. Z formálneho aspektu môžeme vyčleniť ako abstraktný predmet

ľubovoľnú kategóriu. Ostatné kategórie sa potom stávajú prediktatívnymi vlastnosťami daného nositeľa.

Postupovať môžeme dvomi komplementárnymi spôsobmi:

1. Za „x“ vyberieme určitú konštatnú kategóriu, ktorá bude logickým subjektom (materiálny objekt) a za „K“ budeme dosadzovať ostatné kategórie (kvalita, vývoj, organický celok, atď.).

2. Keď chceme zistiť, ktorú určitú kategoriálnu vlastnosť majú ostatné kategórie ako subjekty, postupujeme opačne. Za „K“ dosadíme určitú konštantnú kategóriu (kvalita) a za „x“ budeme dávať iné kategórie. Získame napr. nasledujúce výpovede: materiálny objekt má kvalitu, pohyb má kvalitu, príčina má kvalitu, celok má kvalitu a podobne. V každom spojení má kvalita špecifické aspekty.

Prostredníctvom prvého i druhého spôsobu dostaneme určitú množinu konkrétnych výpovedí o vlastnostiach a vzťahoch medzi kategóriami, ktoré budú v rámci rôznych kategoriálnych systémoch rôzne adekvátne. Zároveň ako hovorí J. Coufal „Každý pojem je obsahom a rozsahom historicky ohraničený, a teda schopný iba určitých (typov) spojení. Čím je pojem rozvinutejší, obsahove bohatší, konkrétnejší, všeobecnejší, tým je ohybnejší, pružnejší, v tým rozvinutejších spojeniach môže byť použitý, tým viac rozličných aspektov iných pojmov môže vytvoriť, rozvinúť, odhaliť“ [19, s. 103].

Preto pomocou ďalšieho postupu je treba zistiť reálne obsahové opodstatnenie danej kombinácie kategórií vo výpovedi z aspektu vymedzeného systému. Výsledné vymedzené vzťahy medzi kategóriami môžu v rôznych kategoriálnych systémoch mať odlišnú subjekt-predikátovú štruktúru.

Napr: kolektív autorov v práci *Dialektika materiálneho sveta* [18] vychádza z kategórie materiálneho objektu, pretože podľa nich predstavu o atributívnych vlastnostiach hmoty si vytvárame na základe poznania konkrétnych materiálnych objektov a samotné atributívne vlastnosti hmoty platia pre ľubovoľný materiálny objekt.

Na materiálnom objekte rozlišujú dve základné stránky — podstatu a jav. Materiálny objekt vystupuje v ich kategoriálnom systéme ako bázoý logický subjekt a podstata a jav ako jeho základné predikatívne vlastnosti.

V tretej kapitole s názvom *Atribúty javu* posúvajú kategóriu javu do role logického subjektu a kategórie kvality, kvantity, miery, priestoru, času, pohybu a vývoja chápu ako jej predikatívne vlastnosti.

Atribúty javu nie sú vlastnosťami podstaty, pretože v štvrtej kapitole s názvom *Atribúty podstaty* sa zasa chápe podstata ako logický subjekt, ktorý je nositeľom predikatívnych kategórií zákona, možnosti a skutočností, nevyhnutnosti a náhody, príčinnosti, vzájomného pôsobenia, determinizmu, zákona jednoty a boja protikladov.

Na rozdiel od spomínaných autorov sa domnievame, že je reálne uvažovať nielen o kvalite a kvantite javu, ale aj o kvalite a kvantite podstaty, a nielen o zákone podstaty, ale aj o zákone javu a pod.

V. I. Branskij k tomu však hovorí, že ak predpokladáme i u podstaty kvalitu a kvantitu, nedokážeme ju odlíšiť od kvality a kvantity javu [3, s. 134]. K tomu možno poznamenať, že medzi kvalitou javu a kvalitou podstaty je kvalitatívny rozdiel, pomocou ktorého ich rozlíšime. To znamená, že sme kvalitu spojili nielen s javom a podstatou, ale aj so vzťahom rozdielnosti, ktorý má tiež kvalitatívnu a kvantitatívnu stránku.

Preto uvedené vymedzenie subjekt-predikátovej štruktúry u spomínaných autorov pokladáme len za jeden parciálny štruktúrny typ, ktorý zachytáva obmedzenú množinu poznávacích situácií. Nemyslíme tým napr. tvrdenie, že nielen jav, ale aj podstata má kvalitu, ale aj opačný — komplementárny — výrok, kvalita má podstatu i javovú stránku. V prvom prípade vychádzame z predmetu, ktorý je už prvotne rozčlenený na protikladné stránky — podstata a jav, pričom zisťujeme podobnosť a rozdiel medzi ich kvalitami. A v druhom prípade ju rozčleňujeme z danej kvality predmetu ako celku a z aspektu kategórií podstata a jav na jej protikladné stránky.

Spomenuli sme, že autori *Dialektiky materiálneho sveta* vychádzajú z kategórie materiálneho objektu ako bazového logického subjektu. V protiklade k tomu možno postaviť názor napr. L. G. Džachaja, ktorý hovorí o lineárnom rozvíjaní systému kategórií, ktorý začína kategóriou „svet“ [17, s. 61]. Iní autori vyčleňujú hmotu, napr. V. Černík píše „Základnú schému kategoriálneho systému materialistickej dialektiky by bolo možné znázorniť ako otvorený polycyklický systém centralizovaný okolo kategórie rozporu, otvárajúci sa a zatvárajúci sa v kategórii hmoty. V takomto vyjadrení by sa vyjadrila jednota materializmu a dialektiky“ [5, s. 102]. V. N. Sagatovskij určuje ako východiskové pojmy termíny množina, element, bytie, nebytie a zmena [13, s. 102]. A. P. Šeptulin určuje zasa hmotu, vedomie, prax, poznanie a protirečenie; pričom za najzákladnejšie pokladá hmotu a vedomie [14, s. 36]. D. I. Širokanov stanovuje ako východisko budovania systému kategórií hmotu, vedomie, pohyb, priestor, čas, prax, cieľ a pravdu [15].

Rozdielne stanoviská pri výbere základných pojmov kategoriálneho systému dialektiky zameriavajú pozornosť na vyčlenenie adekvátnych princípov (kritérií), ktoré by na jednej strane určovali výber východiskových pojmov a kategórií a na strane druhej ich syntézu do teoretického celku. Napr. V. V. Iljin a V. P. Branskij zdôrazňujú, že základným krokom pre správne určenie východiskovej kategórie je správna voľba princípov. Píšu „Ak máme na mysli otázku, z akej kategórie treba začať budovanie systému, treba vychádzať z princípu jednoty teórie a praxe, ktorý v tomto prípade určuje, že východisko skúmania v teórii sa musí zhodovať s východiskom skúmania v praxi. Systém ontologických kategórií musí odrážať hmotu a dialektickú jednotu jej atribútov. Pretože človek sa vo svojej praktickej činnosti nezaobera celou nekonečnou hmotou [hmotou vo všeobecnosti], ale iba s jej viac alebo menej ohraničenou časťou [materiálnym objektom], filozofická teória o objektívnej realite a jej atribútoch sa musí začať nie o „hmote všeobecne“, ale teóriou o tej forme, ktorou sa táto hmota prejavuje v praxi, t. j. teóriou o materiálnom objekte“ [8, s. 8]. Naproti tomu A. P. Šeptulin udáva ako základné princípy postup od abstraktného ku konkrétnemu, jednotu historického a logického a jednotu dialektiky, logiky a teórie poznania [14, s. 35]. P. V. Alexejev dopĺňa tieto princípy ešte o princíp „kruhu kruhov“, tradičnosti, postup od všeobecného k zvláštnemu atď. [2, s. 119]. Upozorňuje na ontologickú, logickú alebo gnozeologickú modifikáciu (absolutizáciu) systému kategórií dialektiky, podľa toho, či sa ako princípy výstavby vymedzujú najmä ontologické, logické alebo gnozeologické aspekty materialistickej dialektiky.

Ako hovorí i spomínaný autor, za posledných dvadsať rokov sa stala reálnym faktom existencia množstva rôznych systémov kategórií materialistickej dialektiky. V tejto súvislosti píše: „Existujú rozličné rovnoprávne spôsoby vý-

stavby systému kategórií materialistickej dialektiky. Môžu byť vybudované na ontologickom (všeobecnodialektickom) alebo logicko-gnozeologickom základe... Zo všeobecného hľadiska majú všetky tieto systémy [ontologické a logicko-gnozeologické] rovnakú vedecko-filozofickú hodnotu“ [2, s. 101—104].

Naviac, tento proces komplikuje aj problémy, ktoré nastávajú v priebehu komunikácie autorov s odlišnými stanoviskami. M. G. Jaroševskij sa napríklad nazdáva, že hlavný zdroj rozporov medzi diskutujúcimi spočíva v operovaní termínmi a konceptuálnymi schémami, ktoré majú rozličný kategoriálny zmysel [9].¹ Na tento aspekt poukazuje aj G. A. Brufjan, keď hovorí, že jazykové prostriedky vyjadrujú určitý význam v explicitnej forme a predpokladajú implicitný aktuálne nevypovedaný aspekt. Výpoveď je jednotou explicitného a implicitného. Zmenou implicitného sa mení celkový význam. G. A. Brufjan tieto pojmy vysvetľuje nasledovne: „Pod explicitnou (...) formou [štruktúrou] myslenia rozumieme takú formu [štruktúru] myslenia, ktorá je bezprostredne, jasne a zrejme vyjadrená danou jazykovou zložkou (alebo systémom zložiek). Pod implicitnou (...) formou [štruktúrou] myslenia sa chápe taká forma [štruktúra] myslenia, ktorá nie je bezprostredne daná v skúmanej jazykovej výpovedi, ale sa predpokladá v nej alebo v iných jazykových výpovediach a odvodzuje sa z nich prostredníctvom našej interpretácie“ [4, s. 6—7]. Pojmy, kategórie, princípy a problémy, ktoré sú predmetom diskusie, sú ako spoločný predmet diskusie vytrhnuté z konkrétnych súvislostí. Reálne — v jednotlivých spôsoboch myslenia — však existujú vo vzájomnej súvislosti. Základným problémom, ktorý treba v diskusii prekonávať, nie je vytváranie iného názoru, ale vysvetlenie vlastného a pochopenie iného stanoviska. Keďže myslenie a hovorenie je ovplyvňované kategóriami, s ktorými diskutované pojmy a problémy existujú v aktuálnej vzájomnej súvislosti, treba vysvetliť tento systém súvislostí. Zároveň daný systém môže byť vysvetlený len lineárne — v časovej postupnosti od kategórie ku kategórii, prípadne od problému k problému. Preto treba s niečim začať tým, čo je základné a hlavné, z čoho možno odvodiť ostatné aspekty. Z hľadiska rôznych systémových súvislostí môžu byť však hlavné a základné rôzne stránky, preto začiatok budovania určitého systému nie je iba jeho začiatkom, ale aj záverom celého systému. Preto sa môže stať reakcia na začiatok nie vždy adekvátnou.

Pri sledovaní vývoja týchto problémov vystupuje do popredia ich spoločná logická schéma. Integrácia rozdielnych alebo protikladných riešení určitého problému do poznatkového celku sa uskutočňuje prostredníctvom všeobecného aspektu, ktorý sa v ďalšej etape v proces konkretizácie diferencuje na rozdielne alebo protikladné hľadiská. Napr. rozdielnu charakteristiku a chápanie kategórií jav a podstata možno zjednotiť prostredníctvom vymedzenej množiny východiskových kategórií, ktoré budú tvoriť ich základné významové pozadie. Rôzni autori však pristupujú k vymedzeniu tejto množiny odlišne. Tieto rozdiely možno zasa do istej miery prekonať jednotným vyčlenením princípov materialistickej dialektiky. Konkretizácia tohto hľadiska však vyúsťuje do odlišných stanovísk, v závislosti od toho, aké jednotliví autori zastávajú stanovisko ohľadom princípov.

I keby sa podarilo stanoviť určitú množinu východiskových kategórií a princípov výstavby, rozdiely by vznikli i v tomto prípade, lebo vymedzené prin-

¹ Uvedenú prácu citujeme z diela sovietskej autorky Slavogordskoj [20, s. 96].

cípy a východiskové kategórie vyčleňujú iba základné črty prvotnej hypotetickej predstavy o materialistickej dialektike ako celku, ktorý má každý autor pracujúci s jej kategoriálnou výstavbou. A preto chápanie vyčlenených kategórií a princípov by sa odlišovalo od tej miery, do akej by sa lišili ich globálne predstavy o materialistickej dialektike ako celku.

Z tohto hľadiska možno povedať, že materialistická dialektika ako celok je princípom výstavby nielen konkrétnych špeciálnovedných teórií, ale aj samotnej materialistickej dialektiky. Preto vymedzenie východiskových kategórií a princípov ich syntézy a ich rozdielna interpretácia, prípadne všeobecné odmietnutie takéhoto postupu, je determinované predstavou o materialistickej dialektike ako celku, ktorá sa zároveň v procese jej budovania dotvára a konkretizuje. V určitej etape procesu konkretizácie východiskovej predstavy môžu vystúpiť do popredia rôzne stránky materialistickej dialektiky. Tieto stránky spätne podfarbujú chápanie kategoriálneho systému ako celku. Určitá vyváženosť medzi nimi je na jednej strane iba krátkou etapou, ktorá len egovaná následným prvenstvom určitého momentu materialistickej dialektiky a na druhej strane celková vyváženosť sa dosahuje iba jej celkovým protikladným vývojom, v ktorom sa jednotlivé orientácie vzájomne dotvárajú a obohacujú. Prostredníctvom tejto mnohotvárnosti a rôznorodosti sa realizuje jednota materialistickej dialektiky, pretože vo vzťahu k idealistickým a metafyzickým systémom vystupujú do popredia ako podstatné a určujúce materialistické a dialektické znaky kategoriálneho systému.

LITERATÚRA

1. LENIN, V. I.: *Materializmus a empiriokriticizmus*. Bratislava 1952.
2. ALEXEJEV, P. V.: *Predmet, struktura i funkcií dialektičeskogo materializma*. Moskva 1978.
3. BRANSKIJ, V. I.: *Materiálny objekt kak jedinstvo javlenija i suščnosti*. In: *Materialističeskaja dialektika I*. Moskva 1981.
4. BRUŤJAN, G. A.: *Transformacionnaja logika*. Jerevan 1983.
5. ČERNÍK, V. — FARKAŠOVÁ, E. — VICENÍK, J.: *Teória poznania*. Bratislava 1980.
6. GABINSKIJ, G. A.: *O sistematizacii kategorii materialističeskoj dialektiky*. In: *Principy sistematizacii kategorii materialističeskoj dialektiky*. Irkutsk 1980.
7. ILJIN, V. I.: *Kategorija suščnosti v materialističeskoj dialektike*. In: *Materialističeskaja dialektika kak logika*. Alma — Ata 1979.
8. ILJIN, V. I. — BRANSKIJ, V. P.: *Problemy subordinacii ontologičeskich kategorij*. In: *Principy sistematizacii kategorij materialističeskoj dialektiky*. Irkutsk 1980.
9. JAROŠEVSKIJ, M. G.: *Diskussija kak forma naučnogo obščeniija*. In: *RoI diskussii v razvitii jestestvoznaniija*. Moskva 1977.
10. NIKITČENKO, V. N.: *Sootnošenije kategorij suščnosti i javlenija v marxistsko-leninskoi filosofii*. Taškent 1966.
11. PETROV, J. A.: *Metodologičeskije voprosy analiza naučnogo znaniija*. Moskva 1974.
12. PETROV, J. A.: *Problem sistematizacii filosofskich kategorij*. In: *Principy sistematizacii kategorij materialističeskoj dialektiky*. Irkutsk 1980.
13. SAGATOVSKIJ, V. N.: *Osnovy sistematizacii vseobščich kategorij*. Tomsk 1973.
14. ŠEPTULIN, A. P.: *Ischodnyje načala i principy postrojenija materialističeskoj dia-*

- lektiky. In: Materialističeskaja dialektika kak naučnaja systema. Moskva 1983.
15. ŠIROKANOV, D. I.: Vzaimosvjaz kategorij dialektiky. Minsk 1969.
16. VACHTOMIN, N. K.: O roli kategorij suščnosť i javlenije v poznanii. Moskva 1963.
17. DŽACHAJA, L. G.: Dialektickomaterialističeská metodológia ako systém filozofických princípov. In: Filozofia č. 1, 1981.
18. Dialektika materialnogo mira. Leningrad 1985.
19. COUFAL, J.: Príčina ako protirečenie a metóda. Bratislava 1982.
20. SLAVOGORODSKAJA, L. V.: Naučnyj dialog. Leningrad 1986.